

Maria Stachoń

ORCID 0000-0001-8304-7231

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Staropolska poezja religijna w zreformowanej szkole ponadpodstawowej

O relacji *literatura–religia*

Związek między literaturą a religią ma charakter dwukierunkowy. Religia może wpływać na literaturę, ale i literatura może oddziaływać na religijność. Ich wzajemna relacja jest interesującym i ważnym zagadnieniem w badaniach literackich. Dowodzi tego wielość syntetycznych opracowań¹. Są one między innymi opisem ekspresji literackich o wymiarze religijnym – określają tendencje danych epok literackich lub też eksplikują poszczególne dzieła wybranych autorów, w których twórczości dostrzega się nawiązania do sfery *sacrum*.

Tytułowa relacja widoczna jest w wybranych dziełach każdej z epok literackich, począwszy od *Biblii* aż to tekstów współczesnych. Szczególne jednak miejsce w tego typu rozważaniach zajmuje literatura staropolska. Pod koniec X w. Polska wkroczyła do kręgu cywilizacji chrześcijańskiej. Skutki tego procesu miały ogromny wpływ na kulturę, a co za tym idzie – na literaturę. Teksty o charakterze religijnym stanowią ogromną część ogólnego dorobku literackiego średniowiecza, renesansu i baroku. To zaś oznacza, że sfera duchowa stanowiła istotne miejsce w życiu osobistym tak twórców staropolskich, jak i zwykłych członków partycypujących w danej społeczności, bowiem „społeczność ludzka wytwarza taką kulturę, jaka w sposób adekwatny zaspokaja potrzeby duchowe jej członków”². Ów stan rzeczy nie ostał się oczywiście bez widocznych zmian. Współczesne głosy socjologów, co do wagi wiary w życiu człowieka, są podzielone:

Dyskusja nad tezą sekularyzacji stanowi jeden z najbardziej złożonych obszarów socjologii religii. Na najbardziej podstawowym poziomie jest spór między zwolennikami tezy o sekularyzacji – którzy zgadzają się z socjologami co do malejącej roli i znaczenia religii

¹ Zob. np. wybrane artykuły z publikacji *Polska liryka religijna*, red. S. Sawicki, P. Nowaczyński, Lublin 1983; J. Kaczorowski, *Literatura jako mistyka*, [w:] *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Lublin 1983, s. 37–52; M. Jasińska-Wojtkowska, *Problemy identyfikacji religijności dzieła literackiego*, [w:] tamże, s. 53–64; Z. Zarębianka, *Czytanie sacrum*, Kraków 2008.

² L. Pełka, *Rytuały, obrzędy, święta*, Warszawa 1989, s. 6.

w nowoczesnym świecie – z przeciwnikami tej tezy, którzy twierdzą, że religia wciąż jest potężną siłą, choć przejawia się w nowych formach³.

Pomimo toczącego się procesu sekularyzacji, religia nadal jest istotną częścią życia człowieka⁴. Nie dziwi zatem obecność utworów nawiązujących do *sacrum* w podstawach programowych, programach nauczania, podręcznikach, a przede wszystkim – na lekcjach języka polskiego na każdym etapie edukacyjnym. Religia jest źródłem topicznym kultury naszego kręgu cywilizacyjnego, a Święte Księgi wielu religii są inspiracją dla pisarzy⁵.

W świetle powyższych rozważań istotna staje się refleksja na temat statusu staropolskiej poezji religijnej w zreformowanej szkole ponadpodstawowej. W związku z tym celem artykułu jest zaprezentowanie wyników badań dotyczących opinii nauczycieli na temat funkcjonowania takiej literatury w edukacji polonistycznej uczniów zreformowanej szkoły średniej. Wyniki badań oraz wnioski poprzedzają rozważania m.in. na temat staropolskiej poezji religijnej.

Nie tylko o staropolskiej poezji religijnej

Mianem poezji w epokach dawnych określano wszelakie dzieła zaliczane do literatury pięknej. Z czasem jednak stała się ona synonimem liryki. Jej przeważającym obszarem tematycznym są przeżycia wewnętrzne, doznania, potrzeby i pragnienia. Skupiają się one wokół najistotniejszych sfer życia jednostek oraz społeczności. Biorąc pod uwagę kryterium tematyczne, wyróżnia się m.in.: lirykę miłosną, refleksyjno-filozoficzną, patriotyczno-obywatelską, agitacyjno-polityczną i religijną⁶. Czym więc jest *poezja religijna*? Określenie to funkcjonuje w języku zarówno czytelników nieprofesjonalnych, jak i badaczy co najmniej od XX wieku, w dość licznych opracowaniach naukowych dotyczących poezji różnych okresów literackich. Także badacze literatury dawnej w swoich refleksjach podejmują temat staropolskiej poezji religijnej.

Dawna liryka religijna nie przysparza problemów na poziomie identyfikacji tekstu, „zdaje się niemal naiwna i dziecięca w swej jednoznaczności. Temat i stylistyka

³ A. Giddens, *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2010, s. 569.

⁴ Zob. np. M. Wróblewski, *Religijność w czasach niereligijnych. Wokół religijności tematyzowanej i niematyzowanej w wybranych przykładach najnowszej prozy fabularnej dla młodego czytelnika*, [w:] *Stare i nowe w literaturze dla dzieci i młodzieży – teksty religijne*, red. B. Olszewska, O. Pająchkowski, Opole 2019, s. 16. Maciej Wróblewski przywołuje badania empiryczne, z których wynika, że zdaniem 67% Polaków w Polsce nastąpił spadek poziomu religijności w ostatnich 25 latach (2015 r.). Jednak dane pochodzące z osobistych deklaracji ankietowanych świadczą o tym, że nie doszło do radykalnych zmian w tym zakresie. Zmianie nie ulega poziom religijności, ale jej charakter.

⁵ M. Marzec-Józwicka, *Religia jako temat refleksji naukowo-dydaktycznej*, [w:] *Religia w edukacji polonistycznej*, red. taż, Lublin 2015, s. 7; S.J. Żurek, *Po co świat religii na lekcjach języka polskiego?*, [w:] tamże, s. 155-157; M. Jędrychowska, *Szkic do pejzażu aksjologicznego. Z problemów dydaktyki literatury*, Kraków 2010, s. 198-199.

⁶ *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998, s. 278-280, 402-403.

współgra tu z motywem, motyw z tradycją gatunkową, postawy nie budzą, a przy najmniej mają nie budzić wątpliwości⁷. O ile jednak znaczenie terminu *poezja* jest jasne, o tyle pewnego dopowiedzenia wymaga przymiotnik *religijna*. W tym celu trzeba odpowiedzieć na pytanie, czym jest religia i z czym się wiąże? Autorzy wybranych słowników języka polskiego łączą ją z wiarą w Boga, bóstwa, siły nadprzyrodzone oraz z przepisami moralnymi, obrzędami i praktykami, które są wyrazem wiary. Wiąże się z przekonaniem o nieśmiertelności duszy. Stanowi także zespół wierzeń dotyczących genezy, struktury i celu istnienia człowieka, ludzkości oraz świata⁸. Można zatem twierdzić, że są to takie postawy, uczucia, czyny i doświadczenia odosobnionej jednostki ludzkiej lub struktury społeczno-kulturowej, o których podmiot lub społeczność „mniema, że odnoszą się one do czegoś, co ona sama uznaje za boskie”⁹. Na przytoczone definicje składają się trzy istotne komponenty: (1) człowiek (*homo religious*) (2) sacrum (istota, będąca „drugą osobą dialogu”), (3) sacrosfera (przestrzeń)¹⁰. Analizując te trzy składowe, Maria Jasińska-Wojtkowska uważa, że „do poezji religijnej w szerszym sensie należy utwór, w którym podmiot wypowiedzi jawi się jako *homo religious*, w węższym – gdy dominantę utworu stanowi przeżycie jego relacji z Sacrum”¹¹.

Znawcy badają poezję staropolską na wielu płaszczyznach. Jedną z nich jest konfesyjność tej literatury. Jak wskazuje Mirosława Hanusiewicz-Lavellee, „znaczna część staropolskiej poezji religijnej nie ma wyrazistych znamion wyznaniowych lub ma je w bardzo niewielkim stopniu, zwykle dość nieoczywiste”¹². Co o konfesyjności na przykład Jana Kochanowskiego mówią jego teksty? Głosy badaczy są różne: (1) określają religijność poety jako niewyznaniową, (2) wskazują na pogańską lub starotestamentową duchowość oraz na dojrzewanie do chrześcijańskiej pokory i ufności¹³. Te refleksje prowadzą więc do wniosku, że poezja religijna nie jest związana z żadnym konkretnym wyznaniem. Co więcej, z żadnym nawet systemem religijnym. Przeżycia religijne bowiem, będące reakcją na spotkanie z Bogiem, nie wpisują się w ramy racjonalności oraz kultury. Ponadto w samą lirykę wpisany jest skrót, symbol, obraz, co często uniemożliwia jedną, skonkretyzowaną interpretację. Podejmując więc próbę interpretacji nie tylko staropolskiej poezji religijnej, należy

⁷ M. Hanusiewicz-Lavellee, *Współczesne metody badań nad staropolską poezją religijną*, „Roczniki Humanistyczne” 2008, t. LVI, z. 1, s. 17–18.

⁸ Zob. np. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1965, t. VII, s. 913; *Wielki słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2018, t. IV, s. 65.

⁹ W. James, *Doświadczenia religijne. Studium natury ludzkiej*, przedmowa P.M. Socha, przełożył i opatrzył przedmową J. Hampel, Kraków 2011, s. 30; W. Łydka, *Religia*, [w:] *Słownik teologiczny*, red. A. Zuberbier, Katowice 1989, t. II, s. 198.

¹⁰ M. Jasińska-Wojtkowska, *Uwagi o poezji religijnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1994, nr 3–4, s. 120.

¹¹ Tamże, s. 121–122.

¹² M. Hanusiewicz-Lavellee, *Współczesne metody badań...*, s. 22.

¹³ Tamże, s. 23.

wziąć pod uwagę zapisany w kulturze, tradycji i świadomości społecznej sens oraz wymiar religijności¹⁴.

Relacja podmiot – Bóg w poezji religijnej wieków dawnych może być analizowana na wielu płaszczyznach. Pośród dawnych wierszy nawiązujących do *sacrum* wyróżnia się teksty mające charakter np. błagalny, pochwalny czy dziękczynny. Przykładem takiego utworu jest np. *Psalm 47 z Psałterza Dawidów*. Rozpoczyna się wezwaniem do chóralnego śpiewu na cześć Pana. Podmiot jest wdzięczny za wszystkie dobra i łaski, którymi nieskończony Bóg obdarzył świat; z entuzjazmem zachęca innych do wykonywania pochwalnych gestów¹⁵. Osoba mówiąca podkreśla potęgę Stwórcy, stosując rozliczne epitety. Wzorując się na starotestamentowej kreacji Boga, przedstawia go, używając określeń: *Pan nad Pany, Pan groźny, Król wszęgo świata możny*. Ten ostatni w oczach podmiotu jest wszechpotężny, wymagający, ale i pomocny, dobry, łaskawy. Także wpisane w wiersz postawy wobec Boga, innych ludzi, świata¹⁶ stanowią interesujące pole do rozważań między innymi za sprawą *Sonetu IV i V* Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego, w których podmiot podejmuje walkę z pokusami świata doczesnego. Wierzy w zwycięstwo, które zapewni trwanie przy Bogu. Także występujący w *Bogurodzicy* motyw *deesis* to ważny element dorobku literackiego średniowiecza. Ponadto interesująca jest kreacja Maryi w tym zabytku języka polskiego. Już w pierwszym wersie autor nawiązał do dogmatów maryjnych. Określenia Maryi eksponują jej „zespół godności czy cech ukazujących niezwykłość adresatki utworu”¹⁷. Z jednej więc strony jest ona kreacją dogmatyczną, zdystansowaną wobec formułującego prośby podmiotu zbiorowego, z drugiej zaś ma przybliżyć do Boga, „zjednać” go. Obok omówionych już typów utworów powstawały także teksty pokutnicze oraz dolozystyczne. Przykładem tego ostatniego może być *Lament świętokrzyski*. Utwór jest wyrazem narastającej rozpaczki Maryi. Dotyczy śmierci Jezusa Chrystusa, któremu towarzyszy współodczuwająca Matka. Wiersz ten stał się szczególnie wyjątkowy, bowiem to nie lud zwraca się do Maryi, ale Matka Chrystusa przemawia m.in. do ludzi. Odwrócony zatem został typowy dla średniowiecznej liryki układ¹⁸.

Zapisane powyżej refleksje zdecydowanie nie wyczerpują tematu. Nie uwzględniono w nich równie interesujących i znaczących utworów takich jak m.in. *Pieśni* Jana Kochanowskiego. Niezbyt rozbudowany namysł nad wybranymi wierszami miał na celu ukazanie różnorodności zarówno form literackich, pośród których wyróżnić można np.: poezję liturgiczną, lamenty, sonety, pieśni i psalmy, jak i sposobów kreacji Maryi oraz Boga, a także ich relacji z osobą mówiącą.

Do staropolskich utworów religijnych nawiązują poeci wieków późniejszych. Jak z dawnych motywów czy tradycji czerpią kolejne pokolenia twórców? W *Stabat Mater* Józefa Wittlina inspiracją jest biblijna scena śmierci Chrystusa oraz sytuacja

¹⁴ H. Filipkowska, *Poezja religijna Młodej Polski*, [w:] *Polska liryka religijna*, red. S. Sawicki, P. Nowaczyński, Lublin 1983, s. 301.

¹⁵ W. Weintraub, *O poezji religijnej Jana Kochanowskiego*, [w:] *Polska liryka religijna...*, s. 55.

¹⁶ S. Sawicki, *Wstęp*, [w:] *Polska liryka religijna...*, s. 7.

¹⁷ S. Nieznanowski, *Średniowieczna liryka religijna*, [w:] *Polska liryka religijna...*, s. 15.

¹⁸ Tamże, s. 16–20.

liryczna z *Lamentu świętokrzyskiego*. Jednocześnie czytelne jest nawiązanie do historii Polski. Dostrzec więc można swoistego rodzaju dialog z kreacją *sacrum* w średniowiecznym plankcie. Tak, jak w dawnym utworze, w centrum obrazu poetyckiego umiejscowiona jest matka. W wierszu Wittlina jest to matka „w służącońskiej chustce”, która patrzy na śmierć syna. Nie jest to jednak Matka Boska patrząca na śmierć Chrystusa, lecz „Matka Pol(s)ka” – umęczona, osamotniona, doświadczająca śmierci swojego syna, morderanego przez okupanta. Nawiązania do dawnych tekstów mogą pełnić również funkcję poetyckiego wyrazu przywiązania i próby odświeżenia dorobku kultury czy tradycji staropolskiej oraz religijnej poprzez np. syntezę sztuk – obleczenie gotyckiej rzeźby Matki Boskiej słowami średniowiecznej pieśni, jak dzieje się w przypadku wiersza Mirona Białoszewskiego pt. *Stara pieśń na Binnarową*¹⁹.

Do wskazanych motywów/tradycji/utworów nawiązują także inni twórcy, m.in. Tadeusz Gajcy we fragmentach *Z dna*, Krzysztof Kamil Baczyński w *Modlitwie do Bogurodzicy*, Anna Kamieńska w *Stabat Mater*. Różne są cele i motywy stosowania takiego zabiegu. Teksty czy motywy dawne, uobecnione w późniejszych wierszach, mogą pełnić rozmaite funkcje. Sama jednak potrzeba inspirowania się nimi jest dowodem na to, że dawna poezja religijna bez wątpienia zalicza się do znaczących tekstów w historii literatury polskiej, jest integralną składową dziedzictwa kulturowego. Według Antoniny Kłoskowskiej każda narodowa kultura dysponuje takim zbiorem

dzieł artystycznych, wiedzy, norm i zasad, których znajomość uważa się za obowiązującą członków zbiorowości narodowej i która jest wpajana nowym pokoleniom w procesie kultywacji, czyli wprowadzenia w narodową kulturę przez tradycję rodzinną, środowisko²⁰.

O staropolskiej poezji religijnej w nowej szkole średniej – refleksje nauczycieli polonistów

To właśnie szkoła jest przestrzenią, w której podczas lekcji języka polskiego młodzi odbiorcy spotykają się ze staropolską poezją religijną. Kontakt ten istnieje tylko/głównie poprzez szkołę²¹. Do wniosku tego doszli badacze tekstów dawnych na Zjeździe Polonistów w 1995 roku podczas sesji dotyczącej literatury staropolskiej. Do tej pory twierdzenie to jest zgodne ze stanem rzeczywistym i nie wydaje się, by kiedykolwiek ów stan rzeczy miał się zmienić (wyjątkiem są wybrane dawne utwory religijne, które śpiewane są po dziś dzień w kościołach rzymskokatolickich). Zmienia się jedynie frekwencja ich występowania, miejsce i rola. Wpływ na to mają m.in. reformy, które pociągają za sobą nowe regulacje ministerialne. Słusznie więc

¹⁹ Zob. np. R. Mazurkiewicz, *Stara pieśń na inną Binarową*, Zeszyty Szkolne 2008, nr 3, s. 32–47.

²⁰ A. Kłoskowska, *Kultura narodowa*, [w:] *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, red. taż, Wrocław 1991, s. 53.

²¹ M. Kwiatkowska-Ratajczak, *Jedna czy dwie polonistyki? Dyskusja o edukacji na Zjeździe Polonistów*, [w:] *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów, Warszawa 1995*, red. T. Michałowska, Z. Goliński, Z. Jarosiński, Warszawa 1996, s. 971.

zastanawiał się Ryszard Koziołek, komu i jak opowiadać o przeszłości literatury polskiej, która, dzięki właściwie zaprojektowanej sytuacji odbioru, może stać się „opowieścią o dziejach [...], zbawiennym wygnaniem z bezimiennej lokalności”²².

W jakim zatem stopniu staropolska liryka religijna obecna jest w obowiązującej *Podstawie programowej kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum*²³? W zapisie dotyczącym literatury obowiązkowej wymienione są następujące utwory: *Bogurodzica*, *Lament świętokrzyski* (fragmenty), wybór *Psalmów* Jana Kochanowskiego w tym *Psalm 13* oraz *Psalm 47*. Ów zbiór można poszerzyć o m.in. o utwory zaproponowane w literaturze uzupełniającej, np. wybrane *Pieśni* Kochanowskiego oraz wiersze Jana Andrzeja Morsztyna, Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego. Choć *Podstawa programowa* tego nie reguluje, w większości obecnych na rynku programów proponuje się, aby wskazane wyżej utwory czytać w klasie I szkoły ponadpodstawowej.

Z dokumentów oświatowych oraz podręczników sporo można dowiedzieć się o frekwencji, miejscu i roli staropolskiej poezji religijnej w edukacji polonistycznej uczniów szkół ponadpodstawowych. Jednak w refleksji nad obcowaniem młodzieży z tego typu literaturą warto się wsłuchać w głos nauczycieli polonistów. W związku z tym w 2020 i 2021 roku przeprowadziłam anonimowe badania wśród nauczycieli języka polskiego²⁴, którzy pracowali także z młodzieżą uczęszczającą do klas pierwszych zreformowanej szkoły ponadpodstawowej. Celem zaplanowanego przedsięwzięcia było zdobycie informacji o rzeczywistym statusie staropolskiej poezji religijnej w nowych realiach szkolnych, będących pokłosiem ostatniej reformy. Poprosiłam, aby biorący udział w badaniu nauczyciele zapisali swoje refleksje związane z omawianiem na lekcjach języka polskiego staropolskiej poezji religijnej i poruszyli w nich zagadnienia, które uznają za ważne. Zaproponowałam następujące kierunki refleksji: (a) uczniowie – absolwenci szkoły podstawowej oraz gimnazjum jako odbiorcy staropolskiej poezji religijnej, (b) miejsce i rola dawnej liryki religijnej w podręcznikach dla zreformowanej szkoły ponadpodstawowej, (c) wartości wskazanej literatury w edukacji polonistycznej i/lub życiu współczesnych nastolatków, (d) zagadnienia związane ze staropolską poezją religijną w zreformowanej szkole średniej, które poloniści uznają za ważne.

Jaką problematykę poruszali badani w swoich wypowiedziach? Spośród zaproponowanych kierunków refleksji największa grupa nauczycieli – aż **40,81%**²⁵,

²² R. Koziołek, *Komu opowiadać o przeszłości literatury polskiej*, [w:] *Polonistyka dziś – kształcenie dla jutra*, red. K. Biedrzycki, W. Bobiński, A. Janus-Sitarz, R. Przybylska, t. 2, Kraków 2014, s. 295–303.

²³ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*, Dz. U. 2018, poz. 467, s. 34, <https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2017/04/d2018000046701.pdf> [dostęp: 15.10.2020].

²⁴ W tym celu na kilku grupach (zrzeszających polonistów) portalu społecznościowego Facebook skierowałam do nauczycieli prośbę o zapisanie swobodnych refleksji w podlinkowanym formularzu w aplikacji Google Forms.

²⁵ Suma danych przekracza sto procent, ponieważ nauczyciele częstokroć zapisywali więcej niż jedno wskazanie.

wybrała zagadnienie wartości płynącej ze spotkania młodych czytelników ze staropolską poezją religijną. Grupa 15% z nich nie dostrzega korzyści płynących z obcowania młodzieży z taką literaturą, natomiast dla grona 85% polonistów wartość takiego spotkania nie budzi wątpliwości. Jakie pozytywy takiego kontaktu dostrzegają badani? Teksty literackie, będące przedmiotem refleksji, zapoznają młodych czytelników z dziedzictwem kulturowym i długą tradycją literacką, a kontakt z nimi kształtuje postawę estetyczną młodych czytelników – tak uważa 70,58% wypowiedziających się. Dzięki tym spotkaniom stawiają oni kolejny krok w kierunku świadomego uczestnictwa w kulturze, bowiem zapoznają się ze zbiorem toposów, archetypów, a także zespołem wartości uznawanych wówczas przez Polaków. Tym samym zapiski polonistów korespondują z wypowiedziami znawców na temat wprowadzania nastolatków w krąg znaczących dla dziedzictwa kulturowego symboli²⁶. Omawiane wiersze rozbudzają zainteresowanie historią języka polskiego – taką opinię podziela 44,11% uczestników badań, którzy wypowiedzieli się na temat wartości: „Część uczniów zainteresowana jest historią języka polskiego, którą poznają podczas omawiania tych tekstów. Rozszyfrowywanie archaizmów to dla nich dobra zabawa. Często dopytują o szczegóły. Efekt? Znają kilka prawidłowości gramatyki historycznej języka polskiego i staro-cerkiewno-słowiańskiego”²⁷.

Jak zauważa 29,41% badanych, młodzi czytelnicy umacniają poczucie zakorzenienia w kręgu cywilizacyjnym i kształtują tożsamość narodową oraz europejską. Niektórzy uczniowie zaspokajają potrzebę kontaktu z *sacrum* – to zaś opinia 29,41% nauczycieli języka polskiego podejmujących problematykę wartości czytania na lekcjach dawnej poezji dotyczącej sfery świętości. Poloniści zwrócili uwagę na religijny wymiar dawnych tekstów poetyckich jako korzyść niwelującą dystans między odbiorcą a tekstem. Twierdzą oni, że fakt, iż młodzież z *Bogurodzicą* czy *Czego chcesz od nas Panie* ma kontakt podczas rozmaitych uroczystości kościelnych, pozytywnie wpływa na uczniowski odbiór tych tekstów w toku lekcji.

W opinii 20,58% osób, które zapisały swoje refleksje, młodzi ludzie – uczestnicy i reprezentanci kultury współczesnej – określają swoje stanowisko wobec dziedzictwa kulturowego przodków, ich postawy wobec innych, Boga, wartości, świata, a „w aktualnej rzeczywistości określenie swoich poglądów i umiejętność zajęcia stanowiska jest wartością samą w sobie”.

Grono **20,40%** nauczycieli biorących udział w badaniu uwagę skoncentrowało na innych zagadnieniach związanych ze staropolską poezją religijną. Poloniści wskazywali na trudności w zakresie omawiania staropolskiej poezji religijnej. Choć 50% z nich dostrzega korzyści płynące z obecności dawnych wierszy nawiązujących do *sacrum*, wymienia zarazem brak czasu na głębokie wnikanie w problematykę tych utworów jako powód niepełnego wykorzystania potencjału zarówno uczniów, jak i wskazanego typu literatury. Według 31,25% badanych lekcje, w toku których

²⁶ I. Morawska, *Pożyteczna czy zbyteczna? – literatura dawna w edukacji polonistycznej współczesnych nastolatków*, [w:] *Przestrzenie rzeczywiste i wyobrażone. O roli kulturowego doświadczenia przestrzenności. Szkice i studia z edukacji polonistycznej*, red. M. Latoch-Zielińska i in., Lublin 2016, s. 326–328.

²⁷ Cytaty zaczerpnięte z wypowiedzi nauczycieli zostały przytoczone w niezmienionej formie.

omawiana jest dawna liryka religijna, mają charakter żmudnej transkrypcji, natomiast dla 25% zapisujących swoje refleksje, stają się „*ekspresowym kursem historii literatury*”. Co może być powodem takiego stanu rzeczy? Otóż podczas lektury tych tekstów pojawiają się bariery w odbiorze liryki²⁸. W świetle analizowanych wypowiedzi stwierdzić można, że bariery językowa oraz kulturowa wpływają na występowanie bariery postaw i sprawności recepcyjnej. Niektóre staropolskie wiersze religijne bogate są w wyszukane słownictwo oraz specyficzną, niecodzienną dla młodych czytelników składnię. Trudność w recepcji stanowić może wielość metafor. Liryka zdaje się być rodzajem szczególnie problematycznym w odbiorze, choćby przez wzgląd na samą organizację tekstu. Skala trudności poszerza się, gdy chodzi o kontakt ucznia z tekstem dawnym. Ogromny dystans czasowy pociąga za sobą brak znajomości kontekstów zarówno historycznego, jak i społecznego oraz filozoficznego. To zaś w efekcie implikuje napotykanie trudności w rozpoznawaniu i odczytywaniu znaków kulturowych, bez przyswojenia których nie jest możliwe zrozumienia sensu utworu²⁹. Według 10% wyrażających swoją opinię, brak zainteresowania wszystkimi tekstami dawnymi komplikuje proces, o którym mowa. Również religijny charakter utworów może stanowić trudność, budować dystans między uczniami a utworami dawnymi. Jako powody takiego stanu rzeczy nauczyciele wymieniają głównie zmianę paradygmatu przejawiania postaw religijnych oraz deklarowane przez nastolatków inne wyznanie lub ateizm, ci ostatni bowiem sugerują, że język polski nie jest przestrzenią do rozmawiania o Bogu. Trzeba jednak pamiętać, że w przypadku tej poezji dyskurs religijny ulega przetworzeniu z doktrynalnego na ogólnohumanistyczny³⁰.

Ostatnia reforma oświaty niesie za sobą przekształcenia. Szczególnie znaczącą zmianą jest realizacja postanowienia o wydłużeniu szkoły podstawowej oraz likwidacji gimnazjum. Jak to zagadnienie łączy się z omawianą problematyką? Na podstawie przeanalizowanych wypowiedzi można wnioskować, że ważnym dla polonistów zagadnieniem jest sposób kontaktu absolwentów szkoły podstawowej oraz gimnazjum z dawną poezją religijną. Nad tą problematyką pochyliło się **19,39%** badanych. Historycznoliteracki model nauczania dominuje na lekcjach języka polskiego w szkole średniej. To zaś oznacza, że ze staropolską poezją religijną nastoletni czytelnicy spotykają się w 1 klasie szkoły ponadpodstawowej. Grupa wypowiadających się nauczycieli pracowała zarówno z absolwentami szkoły podstawowej, jak i gimnazjum. Czy poloniści dostrzegają jakąś różnicę między nastolatkami, którzy ukończyli szkołę podstawową, a tymi, którzy są absolwentami gimnazjum np. na płaszczyźnie dojrzałości mentalnej lub kompetencji w zakresie recepcji staropolskiej poezji religijnej? Grono 52,63% osób poruszających tę kwestię nie

²⁸ Z. Uryga, *Odbiór liryki w klasach maturalnych*, Kraków 1982. O barierze języka w nauczaniu literatury staropolskiej pisała E. Kaczyńska, *Bariera języka w nauczaniu literatury staropolskiej*, [w:] *Polonistyka dziś – kształcenie dla jutra...*, t. II, s. 319–328.

²⁹ O znakach kulturowych pisze Z. Uryga w publikacji *Odbiór liryki...*, Kraków–Warszawa 1982.

³⁰ K. Koziołek, *Lektura jako obietnica. Zwrot teologiczny w badaniach literackich i jego konsekwencje dla nauczania literatury*, [w:] *Nowe odsłony klasyki w szkole. Literatura XIX wieku*, red. E. Jaskółowa, K. Jędrych, Katowice 2013, s. 232.

dostrzega różnicę, a 47,37% widzi niewielkie rozbieżności. Dla 15,78% wiąże się one nie z wypracowanymi kompetencjami odbiorczymi, ale z dojrzałością psychiczną nastolatków i ujawniają się w toku pracy nie tylko nad dawną poezją religijną, ale i większością tekstów literackich. Absolwenci gimnazjum są wyposażeni w większy zasób słownictwa związanego z analizą i interpretacją dawnej poezji religijnej lub swobodniej z niego korzystają – taka jest opinia 10,52% badanych, którzy w swoich wypowiedziach podjęli się porównania. W opinii 47,37% z nich, „literatura w szkole podstawowej wykorzystywana jest instrumentalnie”. Według nauczycieli, na przykładzie tekstów literackich buduje się wiedzę związaną z terminami historycznoliterackimi, a uczniowskie refleksje na temat tekstu często zamykają się w rozpoznaniu np. środków poetyckiego wyrazu oraz streszczeniu utworu. Tak samo więc licealiści postępują ze staropolską poezją religijną.

Także zagadnienie frekwencji literatury staropolskiej w *Podstawie programowej* z 2018 roku, programach oraz podręcznikach do kształcenia literackiego jest ważne dla **16,33%** wypowiedziujących się osób. Z tego grona 62,5% nauczycieli sądzi, że wskazanego typu wierszy jest odpowiednia liczba, natomiast według 37,5% pojawia się ich za dużo. W żadnej z wypowiedzi badani nie określili jednak, co mają na myśli – utwory wymienione w podstawie programowej czy wybór tekstów zamieszczony w podręcznikach.

Interesującym zagadnieniem poruszonym przez **12,24%** badanych jest też miejsce staropolskiej poezji religijnej zarówno w podręcznikach szkolnych, jak i w czasie lekcji języka polskiego. Grupa 66,66% osób wskazała, że dla nich oraz uczniów wiersze te są zazwyczaj tekstem głównym. Wokół niego skupiają swoją uwagę. Nieodłącznym kontekstem stają się tło historyczne, społeczno-kulturowe oraz, jeśli autor jest znany, elementy jego biografii. Według 33,33% polonistów należy docenić starania wydawnictw, które poza utworami głównymi proponują obudowę dydaktyczną. Na nią to składają się rozmaite konteksty – literackie i nie-literackie teksty kultury oraz zadania do wykonania dla uczniów. Spośród tych ostatnich wykorzystują głównie polecenia, które wymagają od nastolatków zaangażowania mentalnego oraz emocjonalnego.

Podsumowanie

Staropolska poezja religijna, w opinii nauczycieli języka polskiego, ma ugruntowaną pozycję w szkolnej edukacji polonistycznej. Pomimo wskazanych trudności podczas jej omawiania, przeważająca część nauczycieli dostrzega w niej potencjał i widzi potrzebę obcowania z nią licealistów. Jednym z celów edukacji polonistycznej jest zaproszenie młodzieży do świata tradycji kulturowej³¹. Dawna liryka religijna sprzyja realizacji tego celu. W świetle analizowanych wypowiedzi można stwierdzić, że takie teksty pozwalają „zrozumieć siebie i świat”³².

Warto zaznaczyć, że poloniści zapisali swoje refleksje na temat każdego z zaproponowanych kierunków. Dla najliczniejszej grupy osób istotnym zagadnieniem

³¹ I. Morawska, *Czytanie tekstów kultury jako dialog z tradycją...*, s. 285.

³² Por. B. Myrdzik, *Zrozumieć siebie i świat. Studia i szkice o edukacji polonistycznej*, Lublin 2006.

jest wartością omawiania z uczniami staropolskiej poezji religijnej. Poloniści poruszyli także tematykę podobieństw i różnic pomiędzy absolwentami szkoły podstawowej i gimnazjum w kontekście ich dojrzałości mentalnej oraz kompetencji w zakresie odbioru dawnych wierszy dotyczących sfery świętości. Także problematyka frekwencji dawnej liryki religijnej oraz jej miejsca w programach i podręcznikach do kształcenia kulturowo-literackiego uczniów szkół średnich wzbudziła chęć podzielenia się swoją opinią przez badanych. Wskazali oni również inny kierunek refleksji, który okazał się być dla nich ważny. W świetle wypowiedzi nauczycieli także trudności związane z omawianiem dawnych utworów o charakterze religijnym są zagadnieniem wartym poruszenia. Ten stan rzeczy nie dziwi. Nie jest bowiem zaskoczeniem, że młodzież uczęszczająca do szkół średnich i nauczyciele napotykają rozmaite problemy podczas lekcji, w toku których omawiane są te utwory. Choć 55,55% osób wypowiadających się uważa, że takie wiersze mogą być dla ucznia interesujące, to spora grupa polonistów sądzi, że są one dla nastolatków nudne (33,33%) i nieinteresujące (27,77%). Młodzież „nie cierpi staropolskiej literatury”, a „język polski w polskiej szkole średniej stał się językiem obcym i to najmniej popularnym wśród nauczanych w niej języków obcych – między innymi przez staropolską lirykę religijną”. Dla nich czytanie staropolskiej poezji religijnej i rozmowa na temat jej sensów to „abstrakcja”. Opisane trudności ukazują jednocześnie wartość pozostawienia badanym możliwości swobodnej wypowiedzi niesterowanej pytaniami. Stworzyło to szansę na szersze oświetlenie problematyki funkcjonowania dawnej liryki o charakterze religijnym na lekcjach języka polskiego w zreformowanej szkole ponadpodstawowej.

Pomimo sporej aprobaty dla obcowania z dawnymi wierszami religijnymi nie można zapominać o uczniach, którzy nie są nimi zainteresowani. Warto, aby nauczyciel podejmował próby uwrażliwienia odbiorców na tę literaturę z powodów społeczno-kulturowych oraz egzystencjalnych: (1) dobrze by było, gdyby nastolatek kończący szkołę średnią był przygotowany do pełnego i świadomego partycypowania w kulturze – nie będzie to możliwe bez zrozumienia kontekstów religijnych, bowiem stanowią one część europejskiego dziedzictwa kulturowego³³, (2) wielu uczniów czuje lub poczuje w przyszłości potrzebę kontaktu z *sacrum*³⁴. Lektura staropolskiej poezji religijnej może otworzyć na autentyczne rozumienie i doznawanie siebie, drugiego człowieka w obliczu *sacrum*. Współczesny odbiorca, podczas kontaktu z takimi tekstami, ma możliwość kształtowania swojej szeroko rozumianej wrażliwości, także duchowej oraz podejmowania refleksji, które nie pozostają bez wpływu na budowanie jego tożsamości. Niecenioną rolę odgrywać może pogłębienie rozważań na temat „(nie)oczywistości doświadczenia religijnego”³⁵. Nie należy tu myśleć bynajmniej o „ideologizacji” nauczania poprzez teksty literackie, wpisane

³³ Zob. np. M. Marzec-Jóźwicka, *Religia jako temat refleksji naukowo-dydaktycznej*, [w:] *Religia w edukacji polonistycznej*, red. taż, Lublin 2015, s. 7; S.J. Żurek, *Po co świat religii na lekcjach języka polskiego?*, [w:] tamże, s. 155–157.

³⁴ M. Jędrzychowska, *Szkic do pejzażu aksjologicznego. Z problemów dydaktyki literatury*, Kraków 2010, s. 198–199.

³⁵ D. Szczukowski, *Jak mówić o „sacrum” na lekcjach języka polskiego?*, „Język – Szkoła – Religia” 2008, nr 3, s. 323.

z rozmaitych powodów w ramy konkretnego wyznania czy określonej doktryny, lecz o budowanie namysłu wokół osoby, jej doświadczenia religijnego, które jest przeciwieństwem naturalnym elementem egzystowania współczesnego człowieka³⁶.

Osoby biorące udział w badaniu zastanawiały się też, jak pokonać „nudę” i brak zaangażowania podczas obcowania z tekstem literackim. W kilku wypowiedziach nauczyciele zaproponowali zmianę historycznoliterackiego toku uczenia na problemowy, który zmniejsza dystans dzielący ucznia z omawianym tekstem, bowiem problematyka poruszana na zajęciach łączy doświadczenia odbiorców z utworem³⁷.

Omówione tutaj zagadnienia mogą być punktem wyjścia do badań empirycznych, skoncentrowanych na staropolskiej poezji religijnej w szkole, gdyż otwierają na szukanie odpowiedzi na szereg pytań, dotyczących m.in. (1) uczniów jako współczesnych odbiorców staropolskiej poezji religijnej, (2) miejsca i roli dawnej liryki religijnej w podręcznikach dla zreformowanej szkoły ponadpodstawowej oraz kierunków projektowania sytuacji uczniowskiego odbioru dawnej poezji religijnej w obudowie dydaktycznej podręczników.

Bibliografia

- Giddens A., *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2010.
- Hanusiewicz-Lavellee M., *Współczesne metody badań nad staropolską poezją religijną*, „Roczniki Humanistyczne” 2008, t. LVI, z. 1.
- James W., *Doświadczenia religijne. Studium natury ludzkiej*, przedmowa P.M. Socha, przełożył i opatrzył przedmową J. Hampel, Kraków 2011.
- Jasińska-Wojtkowska M., *Uwagi o poezji religijnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1994, nr 3–4.
- Jędrzychowska M., *Szkic do pejzażu aksjologicznego. Z problemów dydaktyki literatury*, Kraków 2010.
- Kaczyńska E., *Bariera języka w nauczaniu literatury staropolskiej*, [w:] *Polonistyka dziś – kształcenie dla jutra*, red. K. Biedrzycki, W. Bobiński, A. Janus-Sitarz, R. Przybylska, Kraków 2014, t. 2, s. 319–328.
- Kłakówna Z.A., Kołodziej P., Waligóra J., *To lubię! Podręcznik do języka polskiego. Książka nauczyciela. Klasa II. Liceum ogólnokształcące. Liceum profilowane. Technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, Kraków 2003.
- Kłoskowska A., *Kultura narodowa*, [w:] *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, red. taż, Wrocław 1991, s. 51–61.
- Koziołek R., *Komu opowiadać o przeszłości literatury polskiej*, [w:] *Polonistyka dziś – kształcenie dla jutra*, red. K. Biedrzycki, W. Bobiński, A. Janus-Sitarz, R. Przybylska, Kraków 2014, t. 1, s. 295–307.

³⁶ Tamże.

³⁷ Przykładem wartym przywołania jest np. propozycja autorów *To lubię!*. Twórcy zestawiają IV i V *Sonet* Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego m.in. z tekstem *Czy człowiek jest istotą wolną?* Józefa Tischnera oraz *Wyznaniami* św. Augustyna. Zob. Z.A. Kłakówna, P. Kołodziej, J. Waligóra, *To lubię! Podręcznik do języka polskiego. Książka nauczyciela. Klasa II. Liceum ogólnokształcące. Liceum profilowane. Technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*, Kraków 2003, s. 355–361.

- Koziółek K., *Lektura jako obietnica. Zwrot teologiczny w badaniach literackich i jego konsekwencje dla nauczania literatury*, [w:] *Nowe odsłony klasyki w szkole. Literatura XIX wieku*, red. E. Jaskółowa, K. Jędrych, Katowice 2013, s. 231–241.
- Kwiatkowska-Ratajczak M., *Jedna czy dwie polonistyki? Dyskusja o edukacji na Zjeździe Polonistów*, [w:] *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów. Warszawa 1995*, red. T. Michałowska, Z. Goliński, Z. Jarosiński, Warszawa 1996, s. 961–973.
- Łydka W., *Religia*, [w:] *Słownik teologiczny*, red. A. Zuberbier, Katowice 1989, t. 2, s. 198–204.
- Mazurkiewicz R., *Stara pieśń na inną Binarową*, „Zeszyty Szkolne” 2008, nr 3, s. 32–47.
- Morawska I., *Czytanie tekstów kultury jako dialog z tradycją*, [w:] *Czytanie tekstów kultury. Metodologia. Badania. Metodyka*, red. B. Myrdzik, I. Morawska, Lublin 2007, s. 319–330.
- Morawska I., *Pożyteczna czy zbyteczna? – literatura dawna w edukacji polonistycznej współczesnych nastolatków*, [w:] *Przestrzenie rzeczywiste i wyobrażone. O roli kulturowego doświadczenia przestrzenności. Szkice i studia z edukacji polonistycznej*, red. M. Latoch-Zielińska i in., Lublin 2016, s. 325–340.
- Myrdzik B., *Zrozumieć siebie i świat. Studia i szkice o edukacji polonistycznej*, Lublin 2006.
- Pełka L., *Rytuały, obrzędy, święta*, Warszawa 1989.
- Polska liryka religijna*, red. S. Sawicki, P. Nowaczyński, Lublin 1983.
- Religia w edukacji polonistycznej*, red. M. Marzec-Józwicka, Lublin 2015.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 20018 roku r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*, Dz. U. 2008, poz. 467.
- Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd, M. Jasińska-Wojtkowska, S. Sawicki, Lublin 1983.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1965.
- Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.
- Stare i nowe w literaturze dla dzieci i młodzieży – teksty religijne*, red. B. Olszewska, O. Pajączkowski, Opole 2019.
- Szczukowski D., *Jak mówić o „sacrum” na lekcjach języka polskiego?*, „Język – Szkoła – Religia” 2008, nr 3, s. 323–332.
- Uryga Z., *Odbiór liryki w klasach maturalnych*, Kraków 1982.
- Wielki słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2018.
- Zarębianka Z., *Czytanie sacrum*, Kraków 2008.

Old Polish religious poetry in secondary schools after the latest reform of the educational system

Abstract

The connection between literature and religion can be observed in the writing of every literary period. Old Polish religious poetry has an established position within this field of research – it constitutes a huge part of the literary works of the Middle Ages, the Renaissance and Baroque. Therefore, it is not surprising that this kind of literature appeared in the core curricula, syllabuses and textbooks for cultural and literary education of secondary school students even before the latest reform of the educational system, as well as after it. The

crucial factor in the consideration of the role of Old Polish religious poetry in schools, is the opinion of Polish teachers, who base it on their experience in teaching it. The empirical research conducted on a group of Polish teachers prove that despite various difficulties faced while teaching Old Polish religious poetry, they see a great value in this type of literature in the overall process of education as well as in young adults' personal life. Old Polish religious poetry introduces students to symbols crucial for our cultural circle. The last but not the least, it may help to fully understand and experience oneself/other people in the face of the sacred.

Keywords: Old Polish religious poetry, secondary school, Polish teachers

Maria Stachoń – mgr, nauczycielka języka polskiego w szkole podstawowej, doktorantka w Katedrze Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Interesuje się miejscem i rolą literatury staropolskiej w szkole ponadpodstawowej.